

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ

ЛЕВАНДА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

УДК [339.133.3:339.13.024]: 314.174 (477)

**ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК СПОЖИВЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент
Полякова Ольга Юрївна,
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України,
завідувач сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Ляш Ольга Ігорівна,
Міжнародний університет фінансів,
проректор з наукової та міжнародної діяльності;

кандидат економічних наук, доцент
Прокопович Світлана Валеріївна,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
доцент кафедри економічної кібернетики та системного аналізу.

Захист відбудеться «27» квітня 2021 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.251.01, у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1а, ауд. 505.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1а.

Автореферат розісланий «26» березня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Красносова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Споживчий ринок займає вагомe місце в економіці будь-якої країни світу і має двоїсту природу. З одного боку, він відбиває рівень розвитку економіки країни та її зовнішньоекономічних зв'язків, а з іншого – його розвиток відбувається під впливом певних соціально-економічних чинників, а отже, є кінцевою характеристикою рівня життя населення. У структурі валового внутрішнього продукту кінцеві споживчі витрати домогосподарств у 2019 р. склали 73,3 %, а індекс фізичного обсягу був найбільшим з категорій кінцевих споживчих витрат – 132,8 %. Розвиток і функціонування споживчого ринку – це багатовимірний процес, який поєднує економічну та соціальну системи країни. Проблеми споживчого ринку особливо загострилися у ранній період пандемії 2020 р., але негативні тенденції сформувалися протягом кількох попередніх років. Витрати українських домогосподарств здебільшого орієнтовані на задоволення базових потреб, 49,8 % власного доходу витрачається на продукти харчування. Структура споживчих витрат суттєво залежить від рівня та розподілу доходів населення, способу життя та активності. У структурі роздрібногo товарообігу за окремими групами у 2019 р. алкогольні напої та тютюнові вироби займали 10,2 %, фармацевтична продукція – 9,8 % і паливно-мастильні матеріали – 9,4 %. Тому дослідження впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку є важливою проблемою з точки зору його стимулювання та забезпечення стабільності.

Теоретичним і практичним аспектам розвитку споживчого ринку присвячено праці таких вітчизняних учених, як: Н. Бородачева, М. Катран, В. Лагутін, А. Мазаракі, Т. Новосільська, О. Шевчук, а також зарубіжних – М. Brewer, С. O`Dea, J. Clapp, D. Bugne, L. Martin, D., P Murphy, K. Amadeo. Однак, незважаючи на значне теоретичне та практичне надбання з вирішення проблем і стимулювання розвитку споживчого ринку, вплив соціально-економічних чинників враховано недостатньо, залишається низка питань, пов'язаних із низьким рівнем життя, який істотно стримує розвиток споживчого ринку в Україні.

Дослідженню зв'язків соціально-економічних чинників та економічної ефективності з позицій забезпечення рівня та якості життя присвячено праці багатьох вітчизняних учених: Е. Дворядкіна, М. Кизима, Е. Лібанової, Г. Лопушняк, О. Іляш, С. Прокопович, а також закордонних: В. Atkinson, J. Bradshaw, Н. Frazer, Р. Kurowski, R. Szarfenberg. Але зв'язок соціально-економічних чинників із розвитком споживчого ринку не досліджувався, незважаючи на те, що споживча поведінка визначається саме їх сукупним впливом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у рамках планів науково-дослідних робіт у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України. У рамках науково-дослідної роботи «Теоретико-методичне забезпечення обґрунтування соціальних стандартів нової якості життя в Україні» (№ д. р. 0120U103212) визначено роль соціальних стандартів у соціальній політиці країни, здійснено актуалізацію змісту понять «рівень» і «якість життя» населення, проведено порівняльний аналіз нормативного визначення мінімального доходу населення в країнах ЄС і Україні; за темою «Реконструкція аграрної сфери і розвитку сільських територій України» (№ д. р. 0118U100123)

зроблено аналіз динаміки та проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні; за темою «Обґрунтування державної тарифної політики в енергетичній сфері України» (№ д. р. 0116U005642) визначено соціально-економічні наслідки підвищення тарифів у газовій сфері України; за темою «Оцінка збалансованості економічної сфери і соціальної справедливості в промисловості України» (№ д. р. 0114U004556) здійснено аналіз рівня доходів і заробітної плати працівників промисловості; за темою «Теоретико-методичне забезпечення інтеграції України у глобальні ланцюги доданої вартості» (№ д. р. 0118U100268) проведено аналіз динаміки та структури зовнішньоекономічної діяльності України у контексті забезпечення споживчого ринку.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є узагальнення та розвиток теоретичних і методичних положень, а також розробка практичних рекомендацій щодо ідентифікації впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку.

Для досягнення зазначеної мети в дисертаційній роботі було поставлено такі завдання:

- визначити особливості стану та тенденції розвитку споживчого ринку України;
- виявити тенденції показників соціально-економічного розвитку в Україні у контексті впливу на споживчий ринок;
- розробити науково-методичний підхід до оцінки впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку в Україні;
- визначити й обґрунтувати характер впливу соціально-економічних чинників на розвиток і функціонування споживчого ринку в країні;
- виявити особливості світового досвіду підтримки платоспроможності населення та гармонізації споживання та перспективи їх застосування для України;
- обґрунтувати напрями удосконалення організаційно-економічного механізму формування споживчого ринку шляхом впливу на соціально-економічні чинники.

Об'єктом дослідження є процес розвитку споживчого ринку в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методичні підходи та практичні рекомендації щодо виявлення впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку України.

Методи дослідження. Теоретичною і науково-методичною базою дисертації є тематичні наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. Для досягнення мети у дисертаційній роботі було використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень: системний підхід – для формування плану дослідження та розробки методичного підходу до виявлення впливу соціально-економічних чинників на споживчий ринок, порівняльний та графічний аналіз для аналізу тенденцій розвитку і функціонування споживчого ринку в Україні та показників соціально-економічного стану населення, оцінки позицій України в міжнародних рейтингах і за світовими індексами; факторний аналіз – для виявлення узагальнених соціально-економічних чинників впливу на розвиток споживчого ринку, кореляційно-регресійний аналіз – для встановлення взаємозв'язку узагальнених чинників із рівнем розвитку споживчого ринку та базових факторів забезпечення первинних потреб людини з рівнем та якістю життя; морфологічний – для уточнення категоріального апарату; аналіз, синтез і систематизація – для дослідження законодавчого та нормативно-правового забезпечення визначення рівня життя для різних груп населення, виявлення

суперечностей та протиріч між основними нормативними документами та формулювання пропозицій щодо удосконалення механізму державного стимулювання розвитку споживчого ринку; класифікації – для виділення нових класифікаційних ознак середнього класу.

Інформаційну базу дослідження склали закони України та нормативно-правові документи органів виконавчої влади України, статистичні дані Державної служби статистики України і Міністерства соціальної політики України, інших міністерств і відомств, доповіді міжнародних організацій, база статистичних даних Єврокомісії, дані центральних служб статистики країн ЄС.

Наукова новизна одержаних результатів. Одержані у процесі дослідження наукові результати в сукупності вирішують важливе наукове завдання подальшого розвитку теоретичних положень, розробки методичних і практичних рекомендацій щодо виявлення впливу соціально-економічних чинників і використання його потенціалу на розвиток споживчого ринку, а саме:

удосконалено:

методичний підхід до аналізу проблем розвитку споживчого ринку, який відрізняється від наявних урахуванням показників продовольчої та демографічної безпеки населення, нерівності та структури доходів і споживання і завдяки застосуванню факторного аналізу дозволив виявити стимулюючу роль у розвитку споживчого ринку середнього класу та обмежувальний вплив бідності та нерівності, що дає змогу визначити напрямки впливу на соціально-економічні чинники задля стимулювання розвитку споживчого ринку;

механізм державного стимулювання розвитку споживчого ринку, відмінністю якого є орієнтація на збільшення купівельної спроможності населення шляхом підтримки платоспроможності усіх верств населення та сприяння розширенню середнього класу, що забезпечує підвищення попиту та раціоналізацію структури споживання;

науково-методичне забезпечення формування соціальних стандартів, як засобу стабілізації споживчого ринку, яке, на відміну від наявного, передбачає розмежування населення за ознакою економічної активності та зайнятості, що сприяє зменшенню диференціації, підвищенню купівельної спроможності зайнятого населення та попередженню утриманських типів поведінки;

дістало подальшого розвитку:

науково-методичний підхід до структурування споживчого ринку, відмінністю якого є включення поряд із поділом за напрямками споживання класифікації домогосподарств за доходними групами, що дозволяє визначити середній клас як потенційного інвестора й обґрунтувати доцільність стимулювання попиту різних груп населення як чинника розвитку споживчого ринку;

понятійний апарат аналізу соціально-економічних чинників, оригінальність якого визначається виокремленням у понятійному полі «рівень – якість життя» ієрархічної структури із виділенням нормативної, об'єктивної та суб'єктивної складових, які узагальнюють оцінки споживання, доходу, діючого стандарту у суспільстві щодо універсальних потреб, задоволеності особи всіма аспектами життя та об'єктивну суспільну оцінку, що дозволяє визначити вплив суспільних нормативів на формування патернів споживання та динаміку споживчого ринку;

методичний підхід до стратифікації середнього класу, який, на відміну від наявних, враховує особливості споживання середнього класу та на основі порівняння з країнами ЄС дозволяє виявити напрямки усунення деформації споживчого ринку у частині забезпечення універсальних і розширених потреб економічно активного населення.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретичні та методичні положення дисертаційної роботи доведені до рівня рекомендацій щодо удосконалення механізму державного стимулювання розвитку споживчого ринку і національної економіки на організаційному та методичному рівнях.

Результати дослідження і рекомендації використані у діяльності Об'єднання промисловців і підприємців Харківської області – регіонального відділення Українського союзу промисловців і підприємців – при обґрунтуванні пропозиції щодо стимулювання інвестиційного розвитку Харківської області та забезпечення позитивної динаміки регіонального споживчого ринку, що сприятиме підвищенню ділової активності суб'єктів малого та середнього підприємства (довідка № 335/1/2 від 24.02.2021), а також у навчальному процесі Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України під час викладання навчальних дисциплін «Соціальна відповідальність бізнесу», «Математичні методи та моделі у наукових дослідженнях» (довідка № 07/117 від 21.12.2020).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Наукові положення, розробки, висновки та пропозиції отримано самостійно автором під час дослідження проблеми впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку країни. З наукових праць, що опубліковані у співавторстві, в роботі використано лише ті ідеї та положення, які належать особисто автору. Внесок автора в спільних публікаціях наведено у списку праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднені на 7 міжнародних науково-практичних конференціях: «Тенденції сталого розвитку економіки країни: прогнози та пропозиції» (Львів, 2015 р.); «Конкурентоспроможність та інновації, проблеми науки та практики» (Харків, 2015 р., 2017 р., 2020 р.); «Інноваційна економіка: процеси, стратегії, технології» (Кельце, 2017 р.); «Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління» (Одеса, 2018 р.); «Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці» (Ірпінь, 2019 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 19 наукових праць, у тому числі: 11 статей у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 7 тез доповідей та 1 підрозділ у колективній монографії. Загальний обсяг публікацій складає 27,7 ум. друк. арк., з яких особисто здобувачу належить 5,9 ум. друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних літературних джерел. Робота містить 47 таблиць, 44 рисунки та 4 додатки. Основний зміст роботи викладено на 168 сторінках, список використаних літературних джерел за сумою списків наприкінці розділів містить 238 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету та завдання дослідження, його об'єкт, предмет і методи дослідження, а також окреслено наукову новизну та розглянуто практичне значення одержаних наукових результатів.

У першому розділі – «Теоретичні та прикладні аспекти впливу соціально-економічних чинників на споживчий ринок України» – здійснено аналіз тенденцій розвитку споживчого ринку в Україні, виявлено особливості динаміки соціально-економічних чинників у контексті розвитку споживчого ринку в країні, розроблено методичний підхід до оцінки впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку України.

Огляд з позицій системного підходу наукового доробку щодо функцій, структури та ролі споживчого ринку визначає його як одну зі сфер прояву економічних інтересів і економічної активності населення, що реалізує свою здатність споживати, виступаючи як покупець і кінцевий споживач вироблених товарів, а також як фактор виробництва. Основними індикаторами розвитку споживчого ринку обрано показники роздрібної торгівлі та реалізації послуг населенню. Аналіз статистичних даних щодо обороту роздрібної торгівлі за 2010–2020 рр. показав, що після стрімкого падіння у 2014–2015 рр. на 27,8 % товарооборот відновився значно повільніше, ніж зростав до 2014 р., середньорічний темп зростання у 2010–2013 рр. становив 112 %, а у 2016–2020 рр. – лише 107,5 % (рис. 1).

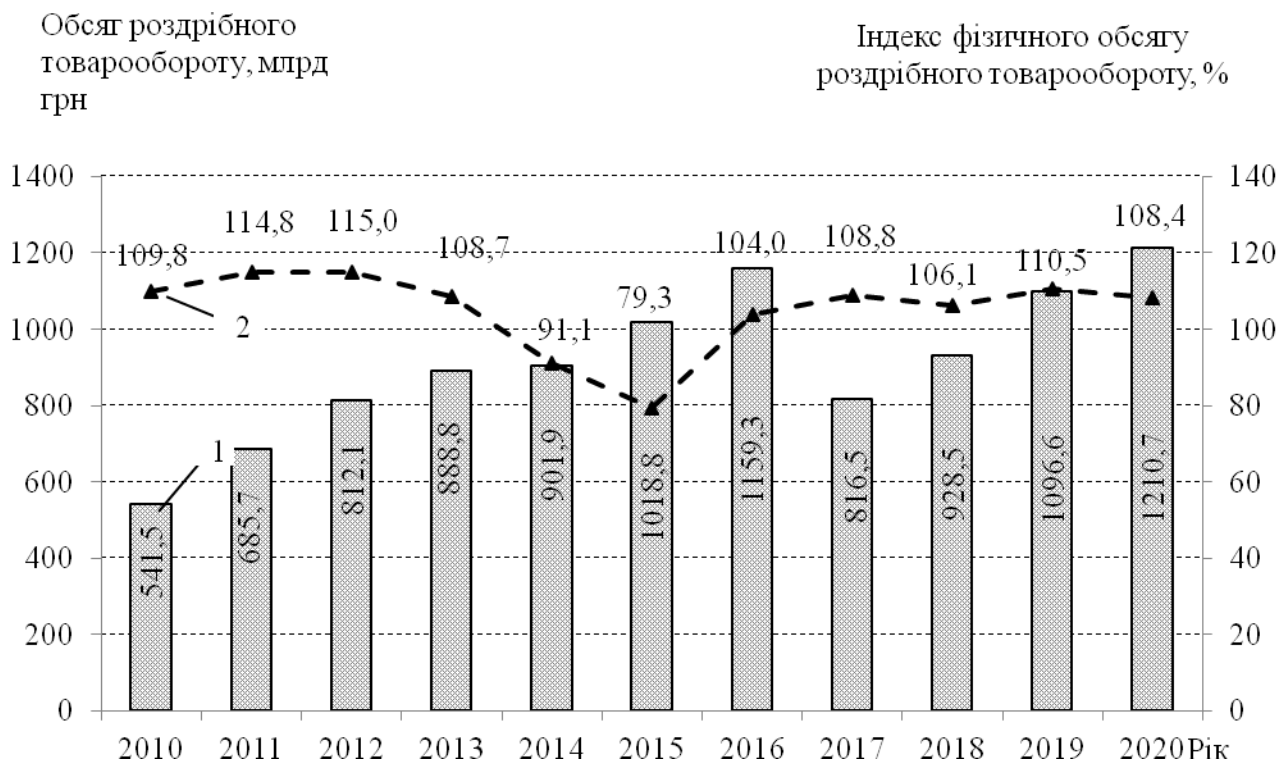

Рис. 1. Динаміка обсягу роздрібної торгівлі, 2010–2020 рр.: 1 – оборот роздрібної торгівлі, млрд грн; 2 – індекс фізичного обсягу роздрібного товарообігу (у порівнянних цінах)

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

У структурі споживчого ринку спостерігається тенденція до збільшення питомої ваги продовольчих товарів: з 37,4 % у 2010 р. до 48,3 % у 2019 р. Водночас вартість лише основного набору харчових продуктів порівняно із заробітною платою в Україні становить 8,2 %, що перевищує утричі показники країн ЄС. Динаміка споживчих цін характеризується значним зростанням – 287,5 % у грудні 2020 р. порівняно з груднем 2010 р. Це зумовлює зміни у структурі витрат домогосподарств. Так, витрати на продукти харчування та безалкогольні напої мають також слабку тенденцію до зростання: з 38,2 % до 40,9 %, що свідчить про зсув споживання у бік забезпечення базових потреб.

У динаміці пропозиції на споживчому ринку також спостерігаються негативні тенденції, зумовлені зменшенням випуску продуктів харчування, товарів побутового призначення, одягу та взуття, фармацевтичної продукції, що призводить до збільшення його імпортозалежності, лише 52 % реалізованих споживчих товарів забезпечено власним виробництвом.

З позиції забезпечення платоспроможного попиту динаміка номінальних річних грошових доходів домогосподарств України свідчить про збільшення обсягів номінальних грошових доходів населення протягом усього періоду 2010–2018 рр. Отже, ресурсна база попиту на споживчому ринку України має зростати. У структурі доходів населення спостерігається збільшення частки заробітної плати (47,8 % у 2018 р. проти 40,8 % у 2010 р.) і доходу від підприємницької діяльності (з 14,5 % до 18,3 %). Водночас частка соціальних трансфертів зменшується повільно і залишається другою за величиною та близькою до частки заробітної плати (з 38,5 % до 31,7 %), що призводить до перекосів у структурі грошових доходів населення і свідчить про важливу роль соціальних трансфертів і соціальних стандартів у забезпеченні попиту на споживчому ринку. Нестійка та повільна динаміка розвитку споживчого ринку, його деформація у бік задоволення базових матеріальних потреб свідчать про необхідність дослідження причин негативних тенденцій і шляхів їх подолання.

Узагальнювальними характеристиками соціально-економічного стану населення є рівень та якість життя. Аналіз сучасних підходів до визначення змісту понять рівня і якості життя дозволив запропонувати ієрархічну чотирирівневу структуру понятійного поля, що окреслює межі об'єктивного та суб'єктивного вимірів (рис. 2). В основі лежить нормативний рівень життя, який є базисом, закріпленим законодавчо. Досягнутий об'єктивний рівень життя визначається такими економічними індикаторами, як доходи на душу населення, витрати, споживання. Суб'єктивні оцінки досягнутої якості життя, а саме задоволеність станом здоров'я, освітою, рівнем економічної, екологічної та фізичної безпеки, соціальним статусом та взаємодіями, дозвіллям тощо, отримуються здебільшого шляхом опитувань населення. Досягнута об'єктивна якість життя характеризується динамікою відтворення людського капіталу країни. Якщо нормативний та об'єктивний рівень життя переважно взаємодіють із ринком товарів, то суб'єктивна та досягнута об'єктивна якість життя формуються ступенем розвитку та доступністю ринку послуг.

Проведений аналіз за основними показниками рівня та якості життя виявив як головні негативні тенденції скорочення чисельності населення, нестійкий рівень економічної активності, падіння грошових доходів і низький попит домогосподарств на ринку непродовольчих товарів і послуг.

Рис. 2. Ієрархічна структура понятійного поля «рівень – якість життя»
Джерело: розроблено автором.

У рамках удосконалення наявних підходів до виявлення проблем розвитку споживчого ринку задля розробки нових методів його стимулювання запропоновано методичний підхід до визначення соціально-економічних чинників та оцінки їх впливу на розвиток споживчого ринку (рис. 3), який спрямований на виявлення обмежень і позитивних чинників розвитку споживчого ринку та дозволяє розробити рекомендації щодо усунення негативного впливу та підсилення стимулюючого.

Рис. 3. Методичний підхід до визначення впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку
Джерело: розробка автора.

Найбільш узагальненою оцінкою рівня соціально-економічного розвитку у світовій практиці визнано індекс розвитку людського капіталу, який включає компоненти здоров'я, рівня життя та освіти. Порівняльний аналіз рейтингу України з 20 країнами ЄС показав суттєве відставання за показниками рівня життя та здоров'я (88 місце з 189 країн світу, останнє з країн порівняння). Для перевірки припущення щодо впливу рівня матеріального забезпечення на тривалість життя населення було побудовано відповідне рівняння залежності й оцінено його статистичні характеристики, які підтверджують наявність статистично значущого позитивного нелінійного зв'язку:

$$u_{OTJ} = 3,3807 \ln(x) + 69,179 \quad (R^2 = 0,77), \quad (1)$$

де u_{OTJ} – очікувана тривалість життя населення;

x – валовий національний дохід на одну особу в країнах.

Результати порівняльного аналізу України з іншими країнами світу за ІЛР та його складовими дозволяють визначити як основну негативну рису низький дохід населення. Нестача доходу призводить до стриманої, пригніченої споживчої поведінки, тобто гальмує розвиток споживчого ринку. Крім того, низькі порівняно з країнами ЄС доходи є причиною меншої тривалості життя, що у сукупності з природним скороченням населення призводить до звуження споживчого ринку.

Методом факторного аналізу на основі даних за 2017–2018 рр. у регіональному розрізі було виділено стійку структуру шести чинників впливу на споживчий ринок. За допомогою регресійного аналізу було побудовано моделі залежностей основних показників розвитку споживчого ринку від виявлених чинників для 2017–2018 рр. Побудовані моделі для 2018 р., які включають лише статистично значущі фактори, мають такий вигляд:

$$Y_{товар.} = 20,56 + 2,91F_1 + 9,49F_2 - 2,29F_3 + 1,06F_4 - 1,07F_5 \quad (R^2=0,94), \quad (2)$$

$$Y_{посл.} = 140,97 - 33,07F_1 + 42,59F_2 \quad (R^2=0,64), \quad (3)$$

де $Y_{товар.}$ – обсяг роздрібної торгівлі товарами у розрахунку на 1 особу, грн;

$Y_{посл.}$ – обсяг послуг, реалізованих населенню, у розрахунку на 1 особу, грн;

F_1 – демографічний розвиток;

F_2 – матеріальний добробут;

F_3 – доступність інформаційних послуг;

F_4 – розшарування населення;

F_5 – безпека дітей та юнацтва.

Фактор екологічної безпеки був незначущим для обох моделей.

Проведений аналіз дозволив сформулювати такі припущення щодо впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку України: провідну роль у розвитку споживчого ринку відіграє середній клас, який, з одного боку, забезпечує найширший за номенклатурою та обсягами попит, а з другого – є інвестором у розвиток завдяки підприємницькій активності та можливостям

накопичення; бідність і нерівність пригнічують розвиток споживчого ринку, призводять до його спрощення та звуження, а також до спотворення його структури.

У другому розділі – «Соціально-економічні передумови розвитку споживчого ринку в Україні та країнах світу» – досліджено формування середнього класу як передумови стабілізації розвитку споживчого ринку, здійснено порівняльний аналіз особливостей споживання за соціально-економічними групами в Україні та країнах ЄС, доведено, що бідність і нерівність є соціально-економічними обмеженнями розвитку споживчого ринку.

Середній клас розглядається як чинник стабілізації соціальної, економічної і політичної системи країни. Аналіз підходів до визначення середнього класу дозволив обґрунтувати доцільність застосування як головної ознаки доходів і витрат домогосподарств відповідно до Класифікатора індивідуального споживання за цілями (КІСЦ). Номенклатура КІСЦ об'єднує кошики товарів і послуг, які відповідають певному стандарту життя, що забезпечує задоволення фізичних, психологічних і культурних потреб, перетворених на вартісну оцінку. Як свідчать дані рис. 4, у 2018 р. порівняно із попереднім роком було зафіксовано зменшення частки доходів, яка припадала на домогосподарства у статусі «бідні», «ядро середнього класу» і «верхній середній клас» за доходними групами першого, третього і четвертого квінтिला. При цьому доходи домогосподарств у статусі «заможні» (п'ятий квінтіль) збільшилися. Таким чином, відбувається подальше розшарування населення, а ядро середнього класу зсувається у бік бідності. Збільшення розміру плаваючого нижнього середнього класу потребує політики підтримки споживання, яка узгоджена з потребами домашніх господарств і підвищує їх стійкість.

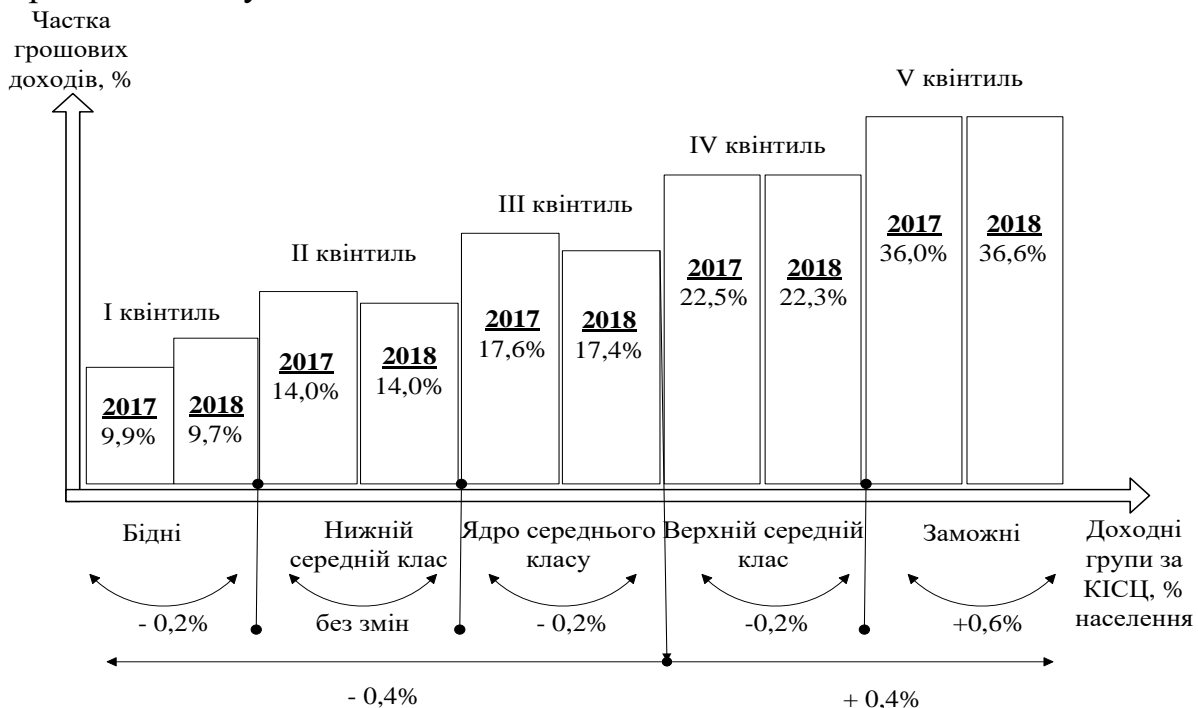

Рис. 4. Розподіл грошових доходів за квінтільними групами, 2017–2018 рр.

Примітка: «↔» різниця до попереднього року

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Спільне та відмінне у споживанні за економічними групами українських і європейських домогосподарств було досліджено на прикладі Польщі. Загальна тенденція така, що у більш заможних країнах поточні споживчі витрати складають меншу частку від доходів, ніж у бідніших домогосподарствах. Але, якщо у Польщі лише витрати першої квінтильної групи перевищують доходи (107,6 % у 2017–2018 рр.), то в Україні така ситуація спостерігалася і у другій доходній групі (113,7 % у першій групі, 100,5 % – у другій). Домогосподарства третьої групи, які складають ядро середнього класу в Україні, витрачають майже весь свій дохід (до 93,5 %), а у Польщі середній клас має змогу заощаджувати до чверті доходу. В Україні це можуть собі дозволити лише домогосподарства найвищих, четвертої та п'ятої груп. Найбідніші домогосподарства змушені використовувати свої заощадження, робити запозичення, але у Польщі – значно меншою мірою, ніж в Україні. Розбіжність частки витрат у доходах між квінтильними групами найбільш і найменш забезпечених 20 % населення в Україні становила 42,2 в.п., а в Польщі – 46,3 в. п. Диференціація домогосподарств за квінтильними коефіцієнтами доходів (3,5 – в Україні, 5,0 – у Польщі у середньому за 2010–2017 рр.) та індексом Джині (25,0 – в Україні, 31,8 – у Польщі) також в Україні менша. Але вважати це позитивним фактом не можна, оскільки у домогосподарств України інвестиційні ресурси майже відсутні.

Низькі доходи, диспропорції між витратами та доходами зумовлюють суттєві відмінності у споживанні домогосподарств України та Польщі. На відміну від Польщі, українські домогосподарства витрачають левову частку доходу на забезпечення лише базових потреб, що спрощує споживчий ринок і робить його вразливим до коливань доходів. У цілому в Україні структура витрат у межах середнього класу змінюється із переходом від нижнього до верхнього середнього класу у напрямку задоволення небазових потреб. Водночас ядро середнього класу витрачає більшу частину на охорону здоров'я і транспорт і меншу частину – на одяг та взуття, зв'язок, ресторани та готелі, ніж у нижній і верхній підгрупах середнього класу. За даними обстеження домогосподарств щодо наявності товарів тривалого користування визначено, що бідніша група населення та нижній середній клас віддають перевагу товарам вітчизняного виробництва, причому користуються ними понад 10 років.

Виявлені відмінності дозволити запропонувати модернізацію методичного підходу до стратифікації середнього класу України із включенням витрат на задоволення основних споживчих потреб і наявності товарів тривалого користування. Нижній середній клас характеризується перевагами у поліпшенні житлових умов. Ядро середнього класу здебільшого складає зайняте населення, що зумовлює більші витрати на транспорт та охорону здоров'я. Нарешті, верхній середній клас у споживанні характеризується орієнтацією на дорожчі предмети одягу та взуття, побутову техніку, найвищим рівнем попиту на освітні послуги та послуги ресторанів та готелів. Підтримка платоспроможності біднішого класу та нижнього середнього класу сприятиме розвитку вітчизняного сектора споживчого ринку, а також дозволить зменшити тенденцію до надмірно тривалого користування товарами та пришвидшити оборот нехарчових побутових товарів і товарів тривалого користування.

Узагальнення практики встановлення та використання меж рівня життя у Польщі та Україні свідчить, що в обох країнах функціонує така категорія, як прожитковий мінімум. У Польщі розмежовуються два мінімальних пороги споживання: ME –

біологічний мінімум і MS – мінімальний гідний рівень життя. В Україні існує єдиний стандарт споживання – модель достатнього життєвого рівня, але водночас та сама характеристика використовується як межа бідності. Зіставлення оцінок бідності в Україні та Польщі за трьома основними критеріями – відносна, встановлена законом і абсолютна межа бідності – показало, що у Польщі за 2015–2018 рр. рівень бідності за всіма критеріями знизився, а в Україні за цей час значно підвищився рівень відносної бідності – від 9,7 % у 2015 р. до 13,8 % у 2018 р. Значне падіння рівня бідності за встановленим законом критерієм в Україні є наслідком не стільки підвищення рівня життя, скільки штучного заниження самого порогового значення. Абсолютна бідність за міжнародними критеріями в Україні у 2018 р. склала 38,8 %, а у Польщі – 5,4 %. Категорія абсолютно бідного населення не обов'язково позбавлена всіх основних потреб, але вона не може мати такого ж рівня життя, як більшість суспільства, тобто відносно позбавлена. Проведений аналіз динаміки бідності в Україні говорить про наявність суттєвих обмежень для розвитку споживчого ринку, оскільки близько третини населення (26,3 %) фактично не можуть дозволити собі споживання на рівні навіть прожиткового мінімуму. Спотворення структури споживчого ринку викликається посиленням тиску з боку попиту на сегменти більш дешевих товарів і послуг і розрідженням попиту у сегментах товарів тривалого користування і послуг, не пов'язаних з фізичним виживанням. Таким чином, результати аналізу методичних підходів та оцінок бідності в Україні дозволяють зазначити, що бідність населення є обмеженням розвитку споживчого ринку, спотворює його структуру і може призвести до згортання окремих сегментів. Характерною рисою бідності в Україні є те, що під її ризиком опиняються й зайняті особи, оскільки 1,2–5 % робітників отримують нарахування заробітної плати у межах мінімального її розміру. Тому для активізації споживчого ринку необхідним є зменшення рівня бідності та її обмежувального впливу. У структурі сукупних ресурсів біднішої частини населення, чий еквівалентні доходи нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, соціальні трансферти складають 41,7 %, а серед тих, чий доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму, – 37,4 %. Таким чином, система соціальних стандартів, яка визначає головне джерело грошових доходів і споживчу поведінку біднішої частини населення, потребує модернізації у напрямку розширення ресурсів домогосподарств та їх активності на споживчому ринку.

У третьому розділі – «Стимулювання розвитку споживчого ринку в Україні та країнах світу шляхом впливу на соціально-економічні чинники» – виявлено суперечності законодавчого та нормативно-правового забезпечення споживання населення, здійснено аналіз практики країн ЄС щодо стимулювання розвитку споживчого ринку шляхом підтримки платоспроможності населення; запропоновано напрямки удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку в Україні.

За результатами аналізу нормативно-правового поля виявлено протиріччя між складом соціальних стандартів і сферами їх застосування та системою оцінки рівня споживання населення та ресурсів домогосподарств, головне з яких зумовлене одночасним застосуванням прожиткового мінімуму для встановлення соціальних гарантій та оцінки бідності, а модель індивідуального споживання за цілями, навпроти, використовується лише для статистичних спостережень, отже, не справляє впливу на

визначення стандарту споживання. Вартість «споживчого кошика», встановленого у бюджеті для основних соціальних і демографічних груп населення, менше фактичної вартості витрат задоволення базових потреб людини в повсякденні на 28,8 % у цілому та на 34,1 % для працездатних осіб. Наслідком суперечливостей у гарантіях для громадян є, з одного боку, зневіра населення у забезпеченні свого існування, а з іншого, поширення утриманських тенденцій, в обох випадках обмеженість ресурсів стримує потенціал розвитку споживчого ринку.

Зважаючи на найбільшу питому вагу у структурі сукупних витрат домогосподарств витрат на харчування (49,6 %) та найбільший розмір цього сегмента споживчого ринку, докладно було досліджено соціальні стандарти та фактичний рівень забезпечення харчування. Рівень споживання основних харчових продуктів населенням України здебільшого залишається низьким, а раціон харчування – незбалансованим. Можна констатувати, що населення України існує в рамках відсутності стартових умов гарантованих державою. Індекс продовольчої безпеки, який становив у 2018 р. 55,2 бала, значно менше, ніж у країнах ЄС. У сукупності питома вага витрат у доходах домогосподарств і харчових продуктів у витратах дозволили виділити з моделі (1) вплив умов харчування на здоров'я людини за допомогою побудованого рівняння регресії:

$$u_{OTJ} = 0,3471 \text{ ПБ} + 53,33 \quad (R^2=0,73), \quad (4)$$

де u_{OTJ} – очікувана тривалість життя населення;
 ПБ – індекс продовольчої безпеки країни.

Отже, зміна очікуваної тривалості життя населення країни значною мірою визначається зміною умов харчування. Водночас останні зміни у структурі споживчого кошику були спрямовані на його здешевлення, а не раціоналізацію, саме у частині продуктів харчування, що погіршує якість життя.

Пріоритетом споживчої політики країн ЄС є зосередження на розвитку тих сегментів ринків, які найкраще задовольняють індивідуальні споживчі потреби. Отже, встановлення рівня нормативного споживання для населення підтримується механізмом затвердження рівня доходу, який базується на сукупності чітко визначених економічних показників з урахуванням складу домогосподарств. Програми соціального забезпечення передбачають підтримку доходів домогосподарств, що розширює сферу попиту споживчого ринку.

Удосконалення організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку споживчого ринку шляхом впливу на соціально-економічні чинники спрямоване, з одного боку, на розширення можливостей населення щодо підвищення рівня споживання, а з іншого, на пом'якшення обмежень, пов'язаних з негативними соціально-економічними чинниками. З функціональної точки зору пропозиції щодо удосконалення включають зміни у базовій номенклатурі товарів і послуг та методиках розрахунку вартості споживання.

Головний державний інструмент соціальної політики – прожитковий мінімум в Україні не виконує своє цільове призначення, а у деяких випадках мотивує населення залишатися у нижній частині розподілу доходів у статусі «бідний» для отримання соціальної допомоги від держави. Тому пропонується встановлювати мінімальний

дохід відповідно до реальної вартості споживчого кошика та соціально-економічних потреб населення. Зокрема, включення до складу споживчого кошика витрат на освіту, охорону здоров'я, доступ до сучасних інформаційно-комунікаційних засобів забезпечить додаткові ресурси для розвитку споживчого ринку послуг. Визначення мінімального доходу для працездатного населення та мінімальної заробітної плати має базуватися на класифікаторі індивідуального споживання за цілями з урахуванням фактичного рівня споживання, а прожитковий мінімум – використовуватися для визначення мінімального доходу для населення, яке не відноситься до групи працездатних (рис. 5). Це дасть можливість подолати бідність серед економічно активного населення та соціальне відчуження, забезпечить непрацездатним особам стандарт життя, який відповідає мінімально допустимим життєвим потребам сьогодення, що сприятиме активізації їх на споживчому ринку.

Удосконалення методичних засад формування соціальних стандартів передбачає застосування у методиці визначення прожиткового мінімуму моделей домогосподарств, що за рахунок більш точної ідентифікації економічного стану домогосподарств дозволить визначати напрями комплексного впливу на різні складові матеріального добробуту та сприятиме зменшенню масштабів родинного явища бідності, яка справляє негативний вплив на розвиток споживчого ринку.

Запропоновані рекомендації щодо визначення мінімального доходу населення України дозволять уникнути заниження державних гарантій, сприятимуть залученню працездатного населення у сферу зайнятості, забезпеченню матеріальної підтримки найбільш вразливих домогосподарств та здійсненню переходу від усередненої адресної допомоги до індивідуальної або сімейної допомоги, забезпеченню гарантованим мінімальним доходом населення, яке не має можливості залучитися до ринку праці. У сукупності здійснення таких заходів стимулюватиме розвиток споживчого ринку через підвищення рівня матеріального добробуту, стабілізацію демографічного розвитку та зменшення розшарування населення.

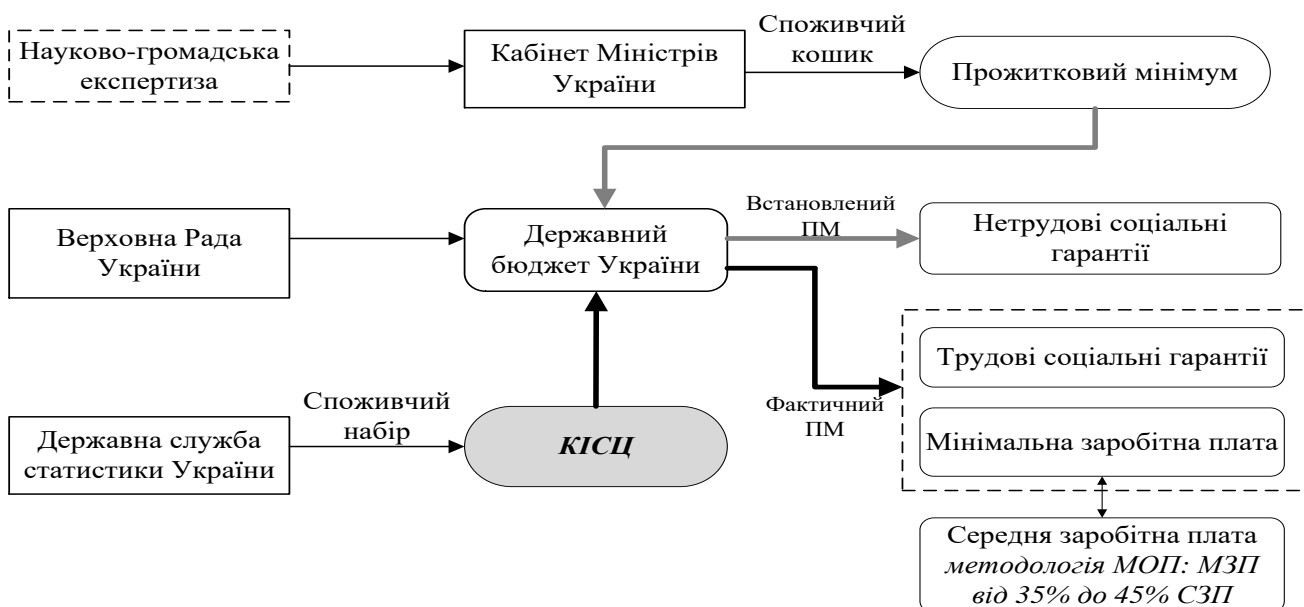

Рис. 5. Механізм впровадження методології ЄС для забезпечення ресурсів розвитку споживчого ринку

Джерело: розроблено автором

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе науково-практичне завдання стосовно подальшого розвитку теоретичних положень, розробки методичних і практичних рекомендацій щодо стимулювання розвитку споживчого ринку шляхом впливу на соціально-економічні чинники. Результати проведеного наукового дослідження дають можливість зробити такі висновки:

1. Досліджено особливості стану та тенденції розвитку споживчого ринку в Україні з боку попиту та пропозиції. З боку попиту зазначається спрощення споживчого ринку через переорієнтацію витрат споживача на задоволення базових потреб у продуктах харчування, охороні здоров'я і послугах транспорту. З боку пропозиції спостерігається падіння виробництва як більшості харчових продуктів, так і споживчих товарів тривалого користування, що призводить до негативних тенденцій зростання імпортозалежності внутрішнього ринку, збільшення розриву між зростанням доходів населення та споживчих цін та уповільнення розвитку споживчого ринку.

2. Основними соціально-економічними тенденціями, які впливають на розвиток споживчого ринку, є зменшення кількості населення через від'ємну динаміку природного та міграційного руху, нестійкість зайнятості, уповільнення зростання реальних доходів населення, посилення розшарування населення та збільшення кількості бідного населення, що призводить до звуження попиту на споживчому ринку та викривлення його структури. Узагальнені характеристики рівня та якості життя населення впливають на розвиток окремих складових споживчого ринку, тому впровадження чотирирівневої структури з виділенням нормативного рівня життя дозволяє виокремити цільові орієнтири та доводить доцільність застосування соціальних стандартів як інструментів стимулювання розвитку споживчого ринку.

3. У рамках реалізації розробленого методичного підходу до оцінки впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку, який передбачає оцінку впливу за узагальненими чинниками та окремими показниками, а також виокремлення чинників, які здійснюють стимулюючий і гальмуючий вплив на споживчий ринок, виявлено, що у рейтингу за Індексом людського розвитку Україна знаходиться серед країн із низькими доходами та середнім рівнем розвитку (88 місце зі 189 країн). Водночас рівень доходів і харчової безпеки є визначальними у досягненні вищої якості життя у частині здоров'я і довголіття, що дозволило сформулювати перелік соціально-економічних показників, які характеризують вплив на споживчий ринок із системних позицій.

4. Здійснений синтез узагальнених факторів та аналіз їх впливу на споживчий ринок за допомогою побудованих регресійних моделей виявив як найбільш впливові матеріальний добробут, демографічний розвиток і розшарування населення. Чинником стабілізації та основним джерелом розвитку споживчого ринку є середній клас населення, який характеризується більш гармонійним споживанням товарів і послуг, ніж бідне населення, та наявністю інвестиційних ресурсів. Тенденція до зсуву ядра середнього класу до нижнього рівня разом із високим рівнем відносної бідності є гальмуючим чинником у розвитку споживчого ринку та визначає потребу в удосконаленні нормативного забезпечення гідного рівня життя населення.

5. Проведений аналіз світового досвіду підтримки платоспроможності населення показав, що дієвим інструментом соціальної політики є впровадження прожиткового мінімуму, у тому числі у вигляді споживчих кошків різного призначення, які є основою для здійснення програм підтримки доходів домогосподарств, споживання на рівні вищим, ніж фізичне виживання, соціалізації та залучення до трудової діяльності. Водночас законодавче та нормативно-правове поле України щодо засад соціальної політики містить протиріччя, пов'язані із подвійною роллю прожиткового мінімуму як стандарту гідного рівня життя та оцінки рівня бідності, що призводить до штучного заниження соціальних стандартів та обмеження підтримки споживання домогосподарств.

6. Удосконалення організаційно-економічного механізму державного стимулювання споживчого ринку шляхом впливу на соціально-економічні чинники потребує здійснення заходів щодо модернізації нормативно-правового забезпечення формування та застосування соціальних стандартів: розширення номенклатури споживчого кошику за рахунок включення платних послуг населенню та оптимізації норм харчування, впровадження у методикі визначення прожиткового мінімуму оцінки фактичних витрат, розмежування галузі застосування прожиткового мінімуму та впровадження класифікатора споживання за цілями для незайнятого та зайнятого населення. Запровадження запропонованих змін дає змогу досягти вищого рівня життя шляхом уникнення заниження державних гарантій, залучення працездатного населення у сферу зайнятості, забезпечення матеріальної підтримки найбільш вразливих домогосподарств і забезпечення гарантованим мінімальним доходом населення, яке не має можливості залучитися до ринку праці.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Концептуальні засади розвитку аграрної сфери та сільських територій України : кол. моногр. / за ред. М. О. Кизима. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2020. 280 с.

Особистий внесок: здійснено аналіз соціально-економічних чинників розвитку сільських територій України та виявлено основні проблеми.

Статті в іноземних виданнях і наукових фахових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних:

2. Леванда Е. М. Законодательная база системы обеспечения нормативов уровня жизни населения в Украине. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3, No. 2. Рига. С. 73–79 (включено до: *ESCI by Web of Science, DOAJ, Index Copernicus, POL-index, Google Scholar та ін.*).

3. Kyzym M., Balian A., Levanda O., Gryshova I., Samsonova V. Impact of Global Digitalization on Public Policy in the Context of Education. *Annals of R.S.C.B.* 2021. Vol. 25, Is. 1. P. 7045–7052 (включено до: *Scopus, Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: здійснено зіставлення складових якості життя та компонентів цифрової економіки.

4. Леванда Е. М., Доронина М. С. Сущность и оценка субъективного экономического благополучия. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 11. С. 164–168.

Особистий внесок: проведено порівняльну якісно-кількісну оцінку суб'єктивного економічного благополуччя респондентів. Надано авторське визначення феномена «суб'єктивного економічного благополуччя».

5. Леванда О. М. Системний підхід до формування нормативної бази з визначення рівня життя населення в Україні. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 237–245 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar та ін.*).

6. Леванда О. М., Шликова В. О. Рівень доходів, умов харчування й тривалості життя населення: порівняльний аналіз України та країн ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1 (32). С. 140–152.

Особистий внесок: проведено аналіз рівня життя в Україні та по країнах ЄС за базовими показниками та виявлено граничний рівень впливу на їх взаємозв'язок «дохід – тривалість життя – умови харчування».

7. Леванда О. М., Крамарев Г. В., Шликова В. О. Аналіз динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності України. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 79–91 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: зроблено аналіз зовнішньоекономічної діяльності України та країн ЄС з метою визначення стану їх взаємодії.

8. Леванда О. М., Шликова В. О. Мінімальний дохід як основа державних соціальних гарантій. *Моделювання регіональної економіки*. 2019. Вип. 2 (34). С. 210–220 (включено до: *Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: огляд та аналіз нормативно-правового забезпечення визначення мінімального доходу населення України, та виявлення наявних суперечностей з метою пропонування механізму для визначення мінімального доходу населення України.

9. Леванда О. М. Порівняльний аналіз підходів до стандартів життя: Україна і Польща. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 15–24. DOI: 10.32983/2222-0712-2019-2-15-24 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar та ін.*).

10. Леванда О. М., Шликова В. О. Розвиток споживчого ринку України в умовах макроекономічної нестабільності. *Бізнес Інформ*. 2019. № 11. С. 247–258. DOI: 10.32983/2222-4459-2019-11-247-258 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: виявлено проблеми розвитку й ефективного функціонування споживчого ринку України з метою надання оцінки сучасному стану внутрішнього ринку країни.

11. Леванда О. М., Шликова В. О. Роль соціальних стандартів у соціальній політиці країни. *Бізнес Інформ*. 2020. № 11. С. 146–151. DOI: 10.32983/2222-4459-2020-11-146-151 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: здійснено аналіз особливостей соціальної політики у світовій та українській практиці, структуровано систему державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій.

12. Леванда О. М., Полякова О. Ю., Грипіч О. В. Аналіз чинників впливу на якість життя населення України. *Бізнес Інформ*. 2021. № 1. С. 199–206. DOI: 10.32983/2222-4459-2021-1-199-206 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: обґрунтовано зв'язок виявленої структури чинників якості життя населення із соціальними стандартами та визначено їх вплив на розвиток споживчого ринку.

Праці апробаційного характеру:

13. Леванда О. М. Сознание как ресурс поведенческой экономики // Тенденції сталого розвитку економіки країни: прогнози та пропозиції : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28–29 серп. 2015 р.). Львів, 2015. С. 84–86.

14. Леванда О. М. Спиральная динамика сознания, как инструмент диагностики «ценностного ядра» украинцев // Конкурентоспроможність та інновації, проблеми науки та практики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 листоп. 2015 р.). Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2015. С. 120–123.

15. Леванда О. М., Кизим Г. М. Система обеспечения нормативов уровня жизни населения // Інноваційна економіка: процеси, стратегії, технології : тези доп. Міжнар. наук. конф., ч. II (Кельце, 27 січня 2017 р.). Кельце, 2017. С. 82–84.

Особистий внесок: проаналізовано законодавче та нормативно-правове забезпечення рівня життя населення України.

16. Леванда О. М. Соціальний аспект конкурентоспроможності України на міждержавному рівні // Конкурентоспроможність та інновації, проблеми науки та практики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 16–17 листоп. 2017 р.). Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2017. С. 269–271.

17. Леванда О. М. Конкурентний аналіз соціальних умов сільських та міських домогосподарств // Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7 листоп. 2018 р.). Одеса : ОНПУ, 2018. С. 58–60.

18. Леванда О. М. Полякова О. Ю. Аналіз соціально-економічних факторів функціонування споживчого ринку в Україні // Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Ірпінь, 30 листоп. – 5 груд. 2019 р.). Ірпінь, 2019. С. 774–777.

Особистий внесок: показано визначну роль формування та розподілу доходів населення у структурі споживчого ринку.

19. Леванда О. М., Шликова В. О. Актуалізація змісту понять «рівень» та «якість життя населення» // Конкурентоспроможність та інновації, проблеми науки та практики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 13 листоп. 2020 р.). Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2020. С. 348–350.

Особистий внесок: запропоновано чотирирівневу структуру понятійного поля «рівень – якість життя».

АНОТАЦІЯ

Леванда О. М. Визначення впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. –

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Харків, 2021.

Дисертацію присвячено подальшому розвитку теоретичних положень, розробці методичних і практичних рекомендацій щодо стимулювання розвитку споживчого ринку шляхом впливу на соціально-економічні чинники.

Здійснено аналіз сучасного стану та розвитку споживчого ринку та соціально-економічних характеристик населення України та виявлено нестійку уповільнену його динаміку через низький рівень доходів населення. Розроблено науково-методичний підхід до визначення впливу соціально-економічних чинників на розвиток споживчого ринку України. Доведено взаємозв'язок «доходи – тривалість життя – умови харчування». Виявлено як головні чинники розвитку споживчого ринку матеріальний добробут, демографічний розвиток і розшарування населення. Обґрунтовано стабілізуючу та стимулюючу роль середнього класу та гальмуючий обмежувальний вплив бідності та нерівності на розвиток споживчого ринку. Виявлено роль системи державних соціальних стандартів і гарантій, зміст і функції прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення для забезпечення нормативного рівня життя та розвитку сектора споживчого ринку у частині забезпечення базових потреб. Проведено порівняльне дослідження та виявлено переваги, недоліки та суперечності нормативно-правового забезпечення життєвого рівня населення в Україні та Польщі. Запропоновано удосконалення механізму державного стимулювання розвитку споживчого ринку шляхом диференційованого впровадження нових соціальних стандартів життя населення України при формуванні споживчого кошику, оцінці прожиткового мінімуму та застосування сімейних нормативів залежно від економічної активності та зайнятості.

Ключові слова: споживчий ринок, базові потреби, споживчий кошик, соціальні гарантії, прожитковий мінімум.

АННОТАЦІЯ

Леванда Е. М. Определение влияния социально-экономических факторов на развитие потребительского рынка Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины, Харьков, 2021.

Диссертация посвящена дальнейшему развитию теоретических положений, разработке методических и практических рекомендаций по стимулированию развития потребительского рынка путем воздействия на социально-экономические факторы.

Проведен анализ современного состояния и развития потребительского рынка и социально-экономических характеристик населения Украины, и выявлена неустойчивая замедленная его динамика, вызванная низким уровнем доходов населения. Разработан научно-методический подход к определению влияния социально-экономических факторов на развитие потребительского рынка Украины. Доказана взаимосвязь доходов, продолжительности жизни и условий питания. Выявлены как главные факторы развития потребительского рынка материальное благосостояние, демографическое развитие и расслоение населения. Обоснованы

стабилизирующая и стимулирующая роль среднего класса и тормозящее, ограничительное воздействие бедности и неравенства на развитие потребительского рынка. Показаны роль системы государственных социальных стандартов и гарантий, содержание и функции прожиточного минимума для основных социальных и демографических групп населения для обеспечения нормативного уровня жизни и развития потребительского рынка в части обеспечения базовых потребностей. Проведено сравнительное исследование, и выявлены преимущества, недостатки и противоречия нормативно-правового обеспечения жизненного уровня населения в Украине и Польше. Предложено усовершенствование механизма государственного стимулирования развития потребительского рынка путем дифференцированного внедрения новых социальных стандартов жизни населения Украины при формировании потребительской корзины, оценке прожиточного минимума, а также с помощью применения семейных нормативов в зависимости от экономической активности и занятости.

Ключевые слова: потребительский рынок, базовые потребности, потребительская корзина, социальные гарантии, прожиточный минимум.

ABSTRACT

Levanda Olena M. Determaning an influence of socio-economic factors on Ukraine consume market development. – Manuscript.

The thesis on a Candidat's of Economics degree by specialty 08.00.03 – Economics and Management of a National Economy. – Research Center for Industrial Development Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kharkiv, 2021.

The thesis is devoted to further development of theoretical positions, development of methodical and practical recommendations on stimulation of development of the consumer market by influence on social and economic factors.

The analysis of the current state and development of the consumer market and socio-economic characteristics of the population of Ukraine is carried out. Unstable slow dynamics of consumer market development due to the low level of income of the population, increase of relative and absolute poverty, high level of import dependence of consumer demand was revealed. A scientific and methodical approach is formed to determining the impact of socio-economic factors on the development of the consumer market of Ukraine, which takes into account indicators of food and demographic security, inequality and the structure of income and consumption. The positive impact of income and food security on life expectancy has been proven. Due to the application of factor analysis it is shown that material well-being, demographic development and stratification of the population are the main factors in the development of the consumer market of Ukraine.

The stabilizing and stimulating role of the middle class and the inhibitory limiting effect of poverty and inequality on the development of the consumer market are substantiated. A hierarchical structure of the concepts of "level" and "quality" of life of the population with the allocation of normative, objective and subjective components is proposed, which allows to determine the influence of social norms on the formation of consumption patterns and dynamics of consumer market development. A methodical approach to the stratification of the middle class has been developed, which takes into account the peculiarities of middle class consumption and allows to identify ways to

eliminate the deformation of the consumer market in terms of providing universal and expanded needs of economically active population.

Defined the role of the system of state social standards and guarantees, also the functions of the subsistence minimum for the main social and demographic groups to ensure the standard of living and the development of the consumer market sector in terms of providing basic needs. A comparative study was conducted and the advantages, disadvantages and contradictions of the normative and legal provision of the living standards of the population in Ukraine and Poland were revealed. Scientific and methodical support for the formation of social standards has been developed as a means of stabilizing the consumer market, which provides for the delimitation of the population on the basis of economic activity and employment. It is shown that the introduction of such an approach helps to reduce differentiation, increase the purchasing power of the employed population and prevent dependent types of behavior. It is proposed to improve the mechanism of state stimulation of consumer market development through differentiated introduction of new social living standards of the population of Ukraine in the formation of the consumer basket, assessment of the actual subsistence minimum and application of family standards to prevent poverty.

Key words: consumer market, basic needs, consumer basket, social guarantees, subsistence minimum.